

PACK DIDÀCTIC PER A ESTUDIANTS UNIVERSITARIS

Alimentar Barcelona

Una mirada crítica al model agroalimentari de la ciutat

PACK DIDÀCTIC PER A ESTUDIANTS UNIVERSITARIS

Alimentar Barcelona

Una mirada crítica al model agroalimentari de la ciutat

Edició digital: març del 2018.

Coordinació i edició:

Grup de recerca en Agricultura, Ramaderia i Alimentació en la Globalització (ARAG-UAB)

Continguts:

Xavier Such, Josep Espluga Trenc, María José Milán, Joaquim Muntané i Puig, Gustavo Duch, Laura Solé, Miguel Solana, Carles Soler, Elena Domene i Enrique Molina

Amb el suport de:

Fundació Autònoma Solidària (FAS-UAB) i Universitat Autònoma de Barcelona

Amb la col·laboració de:

Revista Soberanía Alimentaria, Biodiversidad y Culturas, Parc Agrari del Baix Llobregat, Mercabarna, Can Batlló, L'Horta Alliberada, La Garrofera de Sants, Xarxa d'Aliments de Sants i Associació Menjadors Ecològics

Han participat en la preparació dels materials:

Àngel Cebollada, Laura Valdés, Sheila González, Àlex Casademunt, Gonzalo Gamboa, Neus Martí, Mariona Espinet, Aina Gomà, Andreu Peña, Paula Llaurador, Joaquín Pérez Martín, Roger Labernia, Pepe Póveda, Arnau Agramunt, Lucía Domínguez, Martí Romaní, Juan Francisco Fernández, Inés Gómez, Paula Perelló, Arnau Casas, Marta Benosa, Elvira Fina Planas, Elisenda Vidal, Natalia Lara, Gianna Denise Bisbe O'Leary, Maria Fortún, Itziar Rodríguez, Enrique Jiménez Pérez, Marta Punyed Francisco i Daniela Estefanía Gil Gamboa.

Aquesta obra està sotmesa a la Llicència Internacional 4.0 Creative Commons Reconeixement-NoComercial. Per veure una còpia de la llicència, visiteu <http://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>

Podeu descarregar aquest document a <http://www.universidadesdelatierra.org/alimentar-barcelona/>

Continguts

1. Presentació	4
2. Què és i com utilitzar el pack didàctic	5
2.1. Visió, objectius i aproximació didàctica.....	5
2.2. Estructura dels continguts	6
2.3. L'experiència d'una prova pilot	6
2.4. Un projecte obert i en construcció	7
3. Blocs didàctics	8
3.1. La quotidianitat de l'alimentació // <i>Barris de la Ribera i de Santa Caterina</i>	9
3.2. El sistema alimentari global // <i>Montjuïc i el Port de Barcelona</i>	14
3.3. La distribució i la comercialització d'aliments // <i>Mercabarna</i>	19
3.4. L'agricultura periurbana // <i>Parc Agrari del Baix Llobregat</i>	24
3.5. Les alternatives comunitàries // <i>Barri de Sants</i>	29

1. Presentació

'Alimentar Barcelona: Una mirada crítica al model agroalimentari de la ciutat' és un pack didàctic per l'aprenentatge de qüestions vinculades a l'alimentació amb visió global, transdisciplinària i crítica i des de la perspectiva de la sobirania alimentària.

S'ha elaborat en el marc d'un projecte d'innovació didàctica promogut pel Grup de Recerca d'Agricultura, Ramaderia i Alimentació en la Globalització (ARAG-UAB), amb el suport de la Fundació Autònoma Solidària (FAS-UAB) i de la Universitat Autònoma de Barcelona. El pack didàctic resulta d'un treball conjunt de professors, alumnes i col·laboradors desenvolupat al llarg del 2017. A més, cal destacar i agrair la col·laboració de la revista *Soberanía Alimentaria, Biodiversidad y Culturas* i de diversos col·lectius i institucions: el Parc Agrari del Baix Llobregat, Mercabarna, Can Batlló, L'Horta Alliberada, La Garrofera, Can Batlló, la Xarxa d'Aliments de Sants i l'Associació Menjadors Ecològics.

L'objectiu del projecte i del pack didàctic és continuar i aprofundir en la tasca desenvolupada per l'ARAG des de ja fa uns anys de creació de recursos i reflexions i de transversalització del paradigma de la sobirania alimentària entre la comunitat universitària de la UAB i en el conjunt de la societat. En concret, aquest projecte intenta avançar en aquest objectiu d'introduir la sobirania alimentària dins de l'aula mitjançant el disseny i la posada en marxa d'una sèrie d'eines i materials que facilitin l'aprenentatge i la docència crítiques, entre les quals destaca –a més d'aquest pack didàctic– la creació de la Biblioteca Digital de Sobirania Alimentària (BDSA-ARAG), vinculada al portal web *Universidades de la Tierra* (www.universidadesdelatierra.org) i al Dipòsit Digital de Documents (ddd.uab.cat), el repositori institucional de la UAB.

Aquest document presenta una part dels materials que conformen el pack didàctic 'Alimentar Barcelona', i que es complementen al lloc web del projecte amb una galeria d'imatges de lliure disposició i una sèrie de 5 vídeos breus. A part dels continguts textuais i gràfics de cada bloc didàctic, en aquest document s'hi inclou també una explicació detallada de què és i com es pot utilitzar el pack didàctic.

Esperem que resulti una eina útil i estimulante per a estudiants, professorat, investigadors i moviments socials. L'èxit del projecte rau en que aquests materials s'utilitzin, s'ampliïn i es millorin de forma continuada al llarg dels propers mesos i anys.

2. Què és i com utilitzar el pack didàctic

El pack didàctic 'Alimentar Barcelona' consta d'un conjunt de materials que tenen per objectiu facilitar l'obtenció d'una visió global, crítica i transdisciplinària sobre l'alimentació a partir d'un cas concret: el sistema agroalimentari de la ciutat de Barcelona.

En aquest apartat es descriu des de quina visió està pensat el pack didàctic, de què consta, i com pot utilitzar-se per tal de treure'n la màxima utilitat.

2.1. Visió, objectius i aproximació didàctica

Des de fa anys es reconeix la pèrdua de sobirania alimentària com un factor clau d'empobriment dels pobles de tot el món. Afecta sobretot a la gent que viu al medi rural, però cada vegada més es reclama també des de les ciutats per la pèrdua de control i capacitat de decisió sobre allò que mengem. El paradigma de la Sobirania Alimentària posa la mirada en la capacitat i els processos de decisió: qui escull què es produeix, on es produeix, com es produeix i a quina escala. En el context actual, en què la fam al món segueix augmentant degut a que l'alimentació esdevé sovint un element d'especulació i d'acumulació, la sobirania alimentària sorgeix de la mà de La Vía Campesina, moviment internacional de petits productors, com una alternativa al sistema agroalimentari hegemònic. Reclama el dret dels pobles a definir les seves pròpies polítiques agràries i alimentàries, posant al centre del sistema agroalimentari el dret a l'alimentació, eix central i imprescindible per tal de garantir el benestar de les persones. En contra de la mercantilització de l'agricultura, la sobirania alimentària defensa un sistema de producció d'aliments més sostenible des dels punts de vista ambiental, social, cultural i econòmic.

Aquest pack didàctic pretén facilitar l'aprenentatge, la docència i la investigació amb perspectiva de sobirania alimentària, amb els objectius de donar a conèixer aquest paradigma polític entre la comunitat universitària, promoure'n la seva assimilació dins dels plans d'estudis i recerques que s'hi duen a terme, incorporar-la en els continguts curriculars –dins i fora de l'aula– i, en definitiva, apropar l'àmbit acadèmic a les realitats i reivindicacions del món rural que defensa l'agricultura pagesa. Només així podrà la universitat jugar un paper important en la creació de les condicions que possibilitin un món just, sostenible i equitatiu. I és que aportar coneixement des del món universitari en l'anàlisi dels diferents elements que sorgeixen a partir d'aquesta proposta és clau per avaluar i, eventualment, consolidar la sobirania alimentària com una alternativa de desenvolupament.

El repte és doble: per una banda, posar l'atenció en els problemes, les dinàmiques i les reflexions que prenen importància quan s'analitza l'alimentació des d'una perspectiva global; per l'altra, fer-ho de manera crítica, participativa, integradora i holística. Aquest segon element implica també un canvi de paradigma de com es genera el coneixement, qui el genera, i quines vies de col·laboració hi pot haver entre persones participants en la generació i l'intercanvi del coneixement.

És per aquests motius que la forma com s'ha elaborat el pack didàctic i com es faci servir a partir d'ara són tan importants com els continguts concrets que s'hi aborden. La seva creació ha sigut profundament col·laborativa, amb la participació de professors i estudiants universitaris de diverses disciplines, així com de nombrosos col·laboradors externs a la universitat. Es tracta d'un pack didàctic que analitza un tema concret –l'alimentació d'una gran ciutat, Barcelona– a partir de la unió de temes, espais i perspectives molt diferents. I és aquesta diversitat, que per una banda limita la profunditat de l'anàlisi en aspectes concrets, la que li confereix l'element de major interès: la capacitat d'abordar una qüestió des d'una visió global i crítica, que promogui la reflexió. El pack didàctic resultarà més interessant si qui l'utilitza, replica o millora ho fa també des d'aquesta perspectiva, potenciant una aproximació inductiva per part dels i les estudiants i incorporant les seves contribucions al desenvolupament de l'activitats.

2.2. Estructura dels continguts

Els materials del pack didàctic s'estructuren a partir de 5 bloc de continguts, cada un dels quals aborda un aspecte concret: la quotidianitat de l'alimentació, el sistema alimentari global, la distribució i la comercialització alimentàries, l'agricultura periurbana i les alternatives comunitàries.

Cada una d'aquestes qüestions va associada a un espai concret de la ciutat de Barcelona o els seus entorns, pensada especialment per facilitar la observació i la reflexió sobre el tema en qüestió. Respectivament, són els barris de la Ribera i de Santa Caterina, el Port de Barcelona des de la muntanya de Montjuïc, Mercabarna, el Parc Agrari del Baix Llobregat i el barri de Sants.

Els cinc blocs es presenten a l'apartat 3 d'aquest document a partir d'una mateixa estructura:

- Presentació breu
- Enumeració dels continguts que s'hi poden tractar
- Text d'introducció als continguts del bloc
- Mapa i descripció de l'espai associat al bloc
- Llista de qüestions que poden generar debat
- Experiència de la prova pilot en aquest espai concret
- Fonts d'informació d'interès

Cada bloc està pensat per ser una unitat didàctica autosuficient, i tots permeten el desenvolupament d'una sortida presencial d'interès, en grup o individual. Amb tot, és el conjunt dels diferents blocs el que proporciona una experiència d'aprenentatge més interessant, ja que la combinació dels cinc blocs ofereix una visió complementària i força completa sobre el funcionament del sistema alimentari de Barcelona. La seqüenciació d'alguns dels blocs (o tots), en una o diverses sessions, dona lloc a moltes possibilitats d'utilització i d'adaptació.

2.3. L'experiència d'una prova pilot

En el procés de creació del pack didàctic es va incloure la realització d'una prova pilot amb estudiants i professors universitaris, que constitueix la primera experiència d'utilització dels diferents blocs de continguts.

L'activitat va tenir lloc el 17 de novembre de 2017 i va comptar amb la participació d'una trentena de persones de la Universitat Autònoma de Barcelona entre estudiants (el grup més nombrós, de 6 titulacions diferents –Ciències Ambientals, Humanitats, Periodisme, Veterinària, Educació i Sociologia), professors i col·laboradors. Al llarg de tot un dia (des de les 8:30h fins les 19h) es van anar explorant seqüencialment els 5 blocs didàctics en l'ordre en què apareixen descrits en aquest pack didàctic. Per fer-ho, es va comptar amb el suport de cinc persones expertes (professors i no professors) que es van encarregar de preparar el recorregut i les explicacions de cada bloc, i es va utilitzar també un autocar per facilitar la mobilitat entre els diferents espais.

En acabar la sortida, cada grup d'alumnes (per titulacions) va acordar amb els professors respectius la realització d'un petit treball d'investigació a partir de les qüestions que els havien sorprès i interessat més. Els resultats d'aquests treballs es van presentar dues setmanes després de la sortida en una trobada celebrada a la UAB, de nou, amb tots els participants de la sortida. La ocasió va servir també per fer una valoració conjunta de la prova pilot.

L'activitat va ser molt ben valorada per part de tots els assistents. En concret, l'alumnat participant va considerar molt interessant la possibilitat d'haver compartit una experiència formativa de tot un dia amb estudiants de titulacions tan diferents, així com haver obtingut una perspectiva tan completa i diversa del tema d'estudi. La principal crítica, àmpliament compartida, va ser la manca de temps de què es disposava a cada un dels blocs per tal d'aprofundir en determinades qüestions o de realitzar els debats amb més calma, conseqüència de la voluntat d'abordar el conjunt del pack didàctic en una sola jornada. La realització

d'aquesta prova pilot va servir també per identificar les mancances dels diferents blocs didàctics, que es presenten ja esmenades en aquest document. La valoració concreta de cada un dels blocs didàctics es detalla en l'apartat corresponent.

2.4. Un projecte obert i en construcció

El pack didàctic 'Alimentar Barcelona' es troba a disposició de tothom qui vulgui utilitzar-lo. La voluntat és que el seu format actual sigui només un punt de partida, i que es pugui enriquir anualment a partir de propostes de millora, ja sigui en forma de nous blocs didàctics, de millora dels existents, de la incorporació de treballs realitzats per alumnes, d'investigacions i noves fonts d'informació sobre els temes que s'hi tracten, i de tot allò que el pugui fer més complert i útil.

En aquest sentit, qualsevol crítica o proposta serà benvinguda i susceptible d'incorporar a la versió digital del pack didàctic o en properes actualitzacions d'aquest document.

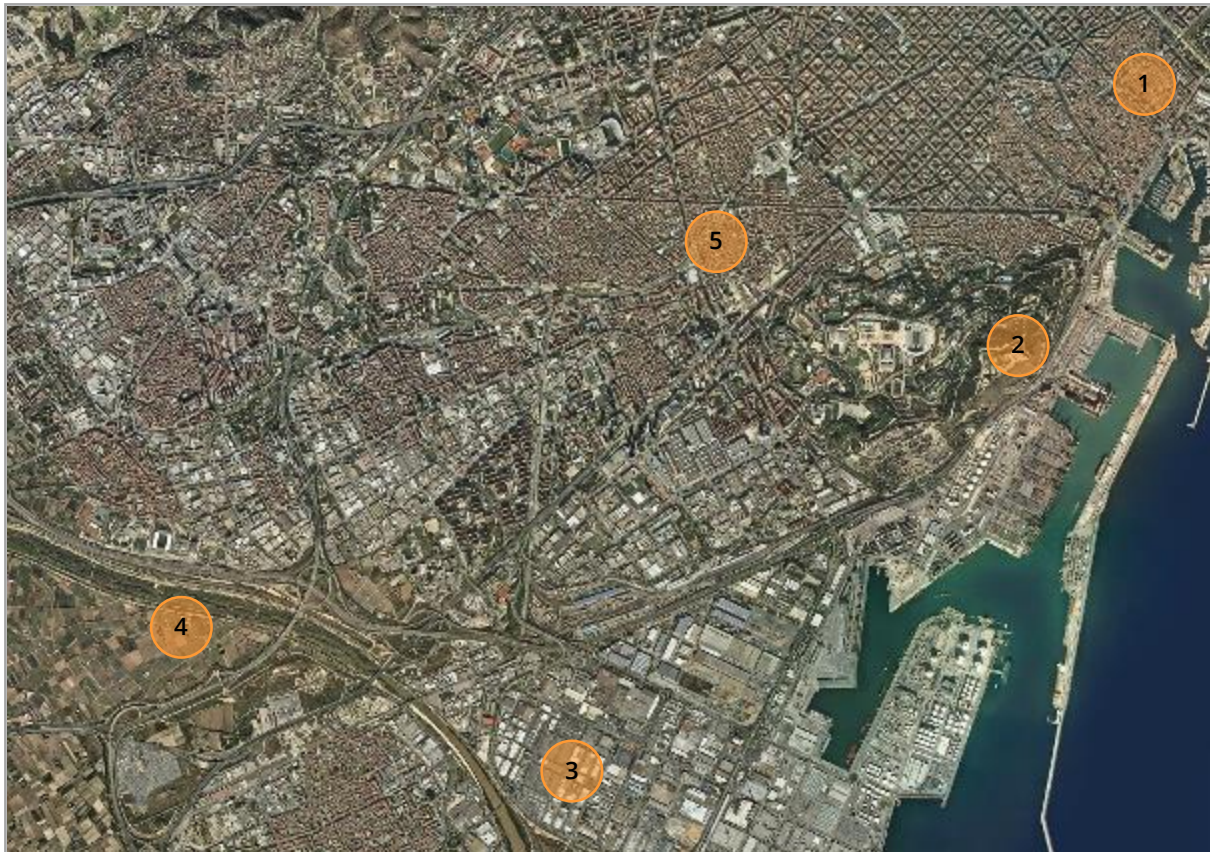
Podeu contactar amb els responsables del projecte a bd.sob.ali@uab.cat o a través del web www.universidadesdelatierra.org/alimentar-barcelona.

3. Blocs didàctics

En aquest apartat es presenten els 5 blocs de continguts que conformen el pack didàctic.

Tal com s'explica al capítol anterior, l'ordre amb què es presenten és una proposta de recorregut però no l'única possible, com tampoc és necessari abordar el conjunt dels 5 blocs.

La situació geogràfica de cada bloc en el context de Barcelona i el seu entorn és la següent:

3.1. La quotidianitat de l'alimentació

// Barris de la Ribera i de Santa Caterina

L'alimentació forma part indiscutible de la vida quotidiana de qualsevol persona. La satisfacció de les necessitats nutricionals bàsiques n'és la cara més evident, però darrere del propi acte de menjar s'hi amaguen tot tipus de relacions econòmiques, socials i culturals que fan de l'alimentació un dels aspectes més complexos del nostre dia a dia.

Els barris de la Ribera i de Santa Caterina, al centre històric de Barcelona, conformen un espai privilegiat des d'on explorar aquesta complexitat. Els bars i els restaurants, les botigues d'alimentació, els supermercats, els mercats municipals i les parades de venda temporal són els llocs on es visibilitzen les relacions entre les persones productores, distribuïdores i consumidores d'aliments; unes relacions que permeten intuir les contradiccions i desigualtats que, en l'actual model agroalimentari, generen impactes importants per les persones i pel territori.

Continguts

- El sistema alimentari en la quotidianitat del barri i del comerç de proximitat.
- El vincle entre l'alimentació, la cultura i el territori
- Criteris per entendre i valorar les relacions que s'estableixen entre productors, distribuïdors i consumidors en el mercat de l'alimentació
- Relació entre grans superfícies i comerç de proximitat i impactes socials d'aquests dos models de venda d'aliments
- Contradiccions i desigualtats de l'actual model alimentari: el rol que hi juguen aspectes com la globalització o la turistificació

Introducció als continguts del bloc

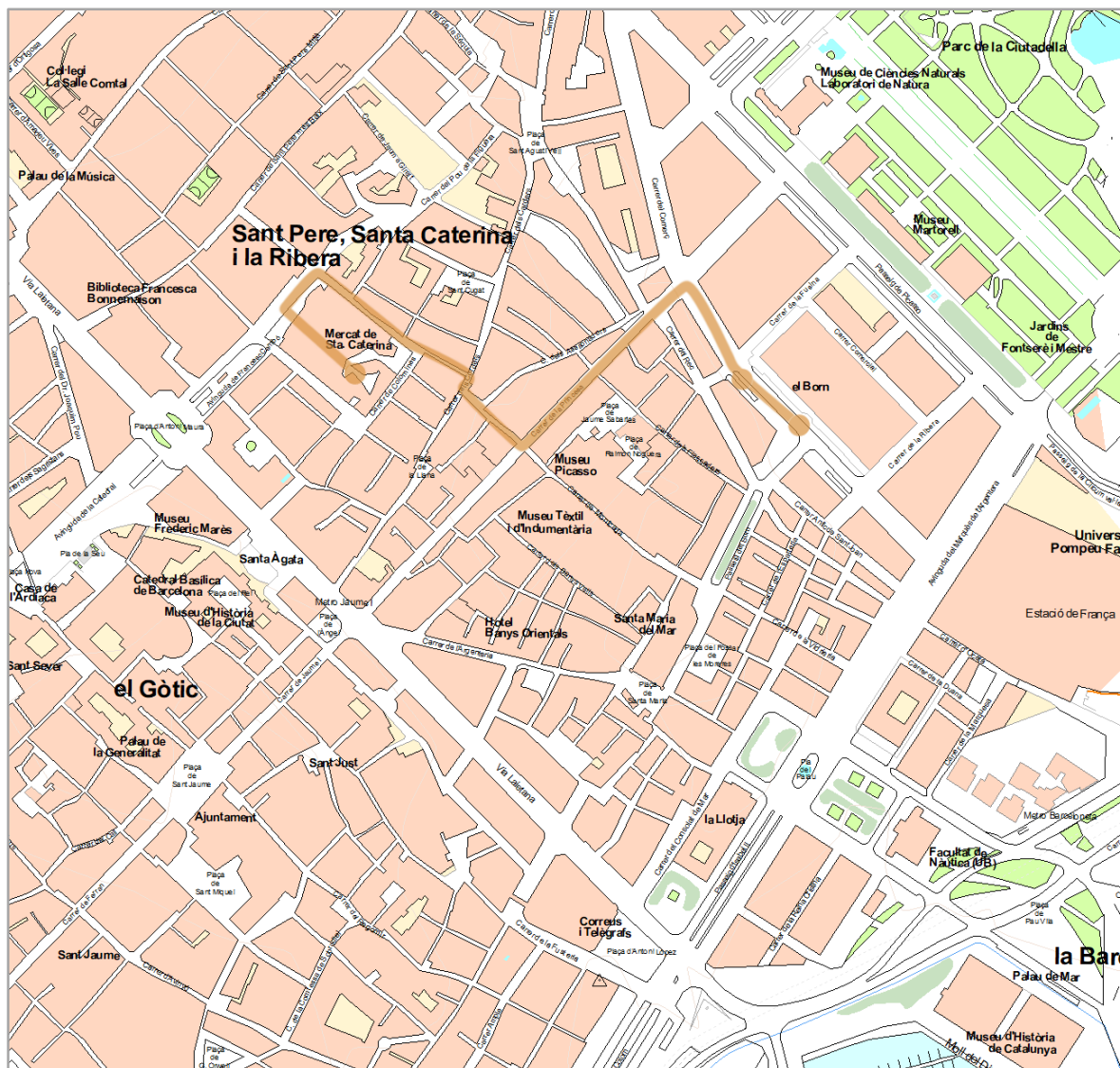
Per entendre la dimensió social i comunitària de l'alimentació, cal preguntar-se per les relacions que s'estableixen de manera quotidiana en aquest sector econòmic i per l'impacte que tenen en la societat. L'augment de la oferta de productes ecològics en el sector de l'alimentació és signe d'un interès creixent de les persones consumidores per conèixer com ens alimentem. Tanmateix, sovint s'oblida que l'alimentació té una complexitat que va més enllà de la producció amb criteris convencionals o ecològics, i que potser també cal tenir-hi en compte elements de justícia social i espacial, com ara les condicions laborals de les persones que treballen en la cadena agroalimentària o la proximitat dels productes que consumim.

En primer lloc, cal tenir present que l'alimentació és un sector important de l'economia. El dia a dia de qualsevol societat està ple de relacions entre les persones productores, distribuïdores i consumidores d'aliments. Per aprofundir-hi, cal preguntar-se quines d'aquestes relacions s'estableixen sobre condicions dignes i justes (per exemple, entre les treballadores d'una botiga d'alimentació i la persona que les contracta, o entre distribuïdores i productores). Més enllà de les condicions laborals que afecten als treballadors d'un supermercat, d'una parada de mercat o d'un restaurant, en aquests espais pot existir (o no) un compromís de corresponsabilitat amb els productors, poden promoure's canals de diàleg per establir preus i terminis d'entrega (o poden imposar-se a partir de relacions desiguals de poder), pot haver-hi mecanismes de democràcia interna i participació en les empreses col·lectives (o poden funcionar jeràrquicament) o, anant encara més enllà, poden vetllar per les necessitats de les persones que hi treballen des del punt de vista de les cures i els treballs reproductius (facilitant la conciliació entre les vides familiar i laboral, creant espais per tractar les emocions, buscant un repartiment just de les tasques no productives...) o poden menystenir-se per complet, contribuint a la seva invisibilització.

La quotidianitat de l'alimentació planteja també un vincle important amb la cultura del territori. Analitzar la diversitat, ubicació i procedència dels productes alimentaris a la ciutat actual permet copsar de quina manera la cultura del consum determina quins aliments es produeixen; una cultura del consum que és interpretada, creada i fomentada en funció dels interessos financers. Aquesta perspectiva posa de manifest com, en última instància, el mercat capitalista controla la nostra alimentació, desvinculant-la del territori i relegant les tradicions culinàries pròpies, vinculades al consum d'aliments frescos i de temporada.

En darrer lloc, cal ser conscients que l'actual procés de globalització genera impactes negatius en les nostres pràctiques quotidianes. Ho fa no només amb la pèrdua de la cultura alimentària sinó també en la creació de 'no-llocs' arreu de la trama urbana. Al barri del Born, com en tants altres llocs, els establiments comercials de proximitat han anat tancant com a conseqüència de l'augment del preu del lloguer. L'actual model de creixement urbà potencia les grans superfícies com a opció de compra habitual, i el petit comerç n'és el primer afectat. Les grans superfícies destrueixen l'activitat econòmica local, creant llocs de treball de baixa qualitat, deslocalitzant la producció i participant de manera activa en la reordenació especulativa del territori. Són un exemple clar d'un model de consum socialment insostenible. És una dinàmica que afecta també a l'àmbit de la restauració, element central del fenomen del turisme: en moltes ciutats, com a Barcelona, l'espai ha esdevingut també una mercaderia a base d'ocupar locals, desplegar terrasses i penjar cartelleria.

Marc geogràfic

Mapa dels barris de la Ribera i Santa Caterina en el context del districte de Ciutat Vella (en taronja, recorregut de la prova pilot).
Font: Base topogràfica 1:5.000 de IICGC.

Els barris de la Ribera i de Santa Caterina són dos dels nuclis tradicionals del centre històric de Barcelona. Entre els segles XIII i XV, quan la línia de costa arribava a tocar del barri de la Ribera, aquest espai era el centre econòmic de la ciutat. Amb el barri contigu de Sant Pere, actualment conformen un dels 4 barris administratius del districte de Ciutat Vella.

Es tracta d'una de les zones de Barcelona amb major dinamisme alimentari, tant pel que fa a bars i restaurants com a botigues d'alimentació i mercats. Qualsevol recorregut pels carrers d'aquests dos barris és útil de cara a abordar els continguts del bloc, però cal destacar, per la seva importància, dos espais concrets:

Per una banda, el **Mercat del Born**, situat al final del Passeig del Born, que va ser primer el mercat minorista del barri de la Ribera (sobretot de peix) entre 1876 i 1921; a partir d'aleshores va actuar com a mercat central de fruites i verdures de Barcelona fins el 1971, moment d'obertura del nou mercat central d'alimentació, Mercabarna, situat al delta del Llobregat. Actualment el Mercat del Born acull l'equipament cultural El Born Centre de Cultura i Memòria.

L'altre espai singular del barri en relació a l'alimentació és el **Mercat de Santa Caterina**, situat al mig del barri del mateix nom. Construït el 1847 sobre el terreny d'un antic convent, fou remodelat i inaugurat de nou

el 2005. Es tracta d'un dels mercats municipals més visitats de la ciutat. Combina les parades de mercat amb una gran superfície i, ocasionalment, parades temporals de venda directa.

Els dos barris es troben ben comunicats amb transport públic: les parades de metro més properes són Jaume I (L4), Barceloneta (L4) o Arc de Triomf (L1); amb tren s'hi pot arribar des de Plaça Catalunya o Arc de Triomf; i diverses línies d'autobusos municipals passen també a tocar de la zona.

Elements per al debat

- Les relacions que s'estableixen entre els botiguers, productors i consumidors: són transparents, democràtiques i corresponsables?
- Som lliures en l'elecció de la nostra alimentació, o la cultura del consum determina què mengem i com ho fem?
- El petit comerç de barri: quins beneficis aporta al consumidor? Val la pena conservar-lo?
- Es podria considerar que el comerç de proximitat a Barcelona és un element de resistència? Té sentit que ho sigui? Quin rol cal exigir a les institucions públiques en aquest àmbit?
- Els mercats d'alimentació: quina contribució fan als barris? Són equivalents a supermercats? I a botigues de petit comerç?
- Quin és l'impacte dels supermercats als barris? Per què n'hi ha un dins de la majoria de mercats municipals de Barcelona?
- Quin impacte té la globalització en els negocis d'alimentació als barris?
- Presència i diversitat d'aliments a la ciutat actual i relació amb la cultura del territori.

Experiència de la prova pilot

Tipus d'activitat: passejada activa amb una combinació d'explicacions, exploració autònoma i debat col·lectiu

Durada: 45 min

Recorregut: des del Mercat del Born fins al Mercat de Santa Caterina

Descripció: l'activitat es va realitzar amb la idea que fós una aproximació inductiva als continguts del bloc, a partir d'una exploració activa dels espais comercials d'aquesta zona de la ciutat. Després d'una breu introducció davant del Mercat del Born, es va visitar la botiga de productes a granel Casa Perris, a la mateixa Plaça Comercial, i els participants van poder fer preguntes a un dels responsables de l'establiment. A continuació el grup es va desplaçar a peu fins al Mercat de Santa Caterina, on van tenir uns 15 minuts per voltar lliurement i interaccionar amb consumidors i venedors. Finalment, a l'exterior del mercat, va fer-se una reflexió conjunta sobre els continguts del bloc a partir de les observacions, les intuïcions i els dubtes expressats pels propis alumnes.

Valoració: els alumnes van valorar molt positivament la llibertat donada a l'hora d'explorar els aspectes que més els inquietaven i de guiar ells mateixos el debat final, si bé és positiu partir d'algunes preguntes o recomanacions inicials. L'hora en què es va fer l'activitat (9:30 – 10:30h) no és la més adequada; seria millor fer-ho una mica més tard per tal de veure-hi més activitat i tenir tots els establiments oberts. A més, la durada va ser una mica curta: una hora o una hora i mitja pot ser suficient per una aproximació als continguts, però cal estar atent al ritme per tal de no quedar-se sense temps; alternativament, el bloc es pot allargar fàcilment si s'inclouen més visites o es pren un ritme més tranquil. Altres espais interessants de la zona són el bar/restaurant Mescladís, l'Hortet del Forat o la cooperativa Les Horteres de la Ribera.

Recursos i bibliografia

Llibres

MONTAGUT, Xavier i VIVAS, Esther (2007) *Supermercados, no gracias: Grandes cadenas de distribución: impactos y alternativas*. Barcelona: Icaria editorial.

SASSEN, Saskia (1999) *La ciudad global: Nueva York, Londres, Tokio* [original en anglès: 1991]. Buenos Aires: Eudeba.

HARVEY, David (2014) *Diecisiete contradicciones y el fin del capitalismo*. Traficantes de sueños. Disponible online a: [<https://www.traficantes.net/sites/default/files/pdfs/Diecisieste%20contradicciones%20-%20Traficantes%20de%20Sue%C3%B1os.pdf>].

SEMINARI D'ECONOMIA CRÍTICA TAIFA (2016) *La desposesión de la vida cotidiana*. Disponible online a: [<http://informes.seminaritaifa.org/informe-11/>].

XARXA D'ECONOMIA SOLIDÀRIA (2017) *Esmolem les eines: Debats de l'Economia Solidària per a la Transformació Social*. Barcelona: Pol-len edicions.

ESTEVEAN, Antonio i NAREDO, José Manuel (2009) *Por una economía ecológica y solidaria*. Barcelona: Icaria editorial.

Estudis, informes i documents de treball

MIRÓ, Ivan; MOHEDANO, Noèlia i MANSILLA, Elba (2017) *Pla de Desenvolupament Econòmic de Ciutat Vella: Intercooperació i compra mancomunada a Ciutat Vella*. Ajuntament de Barcelona i Barcelona Activa. Disponible online a: [http://ajuntament.barcelona.cat/ciutatvella/sites/default/files/documentacio/informe_27de_marc_2017_intercooperacio.pdf].

Premsa

EUROPA PRESS. 02/12/2015. *El 52% de las tiendas de alimentación són regentadas por extranjeros*. Disponible online a: [<http://www.europapress.es/catalunya/barcelona-economias-00982/noticia-52-tiendas-alimentacion-area-metropolitana-regentan-extranjeros-20151202191108.html>].

Llocs web

PAM A PAM: Mapa col·laboratiu de l'Economia Social i Solidària i el consum responsable [<https://pamapam.org/>]

XARXA D'ECONOMIA SOLIDÀRIA [<http://xes.cat/>]

3.2. El sistema alimentari global

// Montjuïc i el Port de Barcelona

Per considerar l'alimentació des d'una perspectiva global cal posar en relació dos elements: d'una banda, la població (en dinàmica de creixement arreu del planeta), i de l'altra, la capacitat de produir aliments (que depèn, al seu torn, de la disponibilitat de terres agrícoles i de la forma com aquestes es conreen).

La muntanya de Montjuïc és un mirador privilegiat de la ciutat de Barcelona i del seu Port, via d'entrada tant de creuers com de tot tipus de mercaderies, entre les quals els aliments. L'anada i vinguda de vaixells i contenidors permet aproximar-se al funcionament del règim agroalimentari global, que resol la dicotomia entre població i producció d'aliments a través de la intensificació de l'agricultura i la internacionalització de les xarxes de distribució. Un model que va acompanyat d'importants conseqüències socials i ambientals: elevat consum energètic, degradació dels sòls, contaminació d'aigües, desplaçament de la petita pagesia, pèrdua de sobirania alimentària o erosió de la biodiversitat local, entre d'altres.

Continguts

- El repte d'alimentar la població mundial: la tensió entre superfície agrària disponible, canvis en les pautes dietètiques i evolució demogràfica
- Elements clau del règim agroalimentari global: agricultures d'exportació, nova revolució verda, especulació alimentària...
- Principals impactes ambientals i socials del model productiu agroindustrial: petjada ecològica, pèrdua de biodiversitat agrària, acaparament de terres, espoli de recursos genètics, etc.
- La soja com a exemple: producció i , comercialització i ús d'un producte clau en el sistema agroalimentari global

Introducció als continguts del bloc

L'evolució demogràfica global planteja un repte de grans proporcions, entre d'altres, per a l'agricultura: el de donar resposta a les necessitats alimentàries de la població actual i de la que es preveu per a un futur que ja és pròxim. La població mundial ha crescut ràpidament des de principis del segle XIX, amb una forta embranzida a partir de la dècada del 1950 degut als processos de transició demogràfica dels països del Sud Global. S'estima que l'any 2017 habitaven el planeta 7.550 milions de persones, i malgrat l'alentiment actual del ritme de creixement, Nacions Unides calcula que l'any 2050 el planeta tindrà 9.772 milions de persones. En 33 anys, per tant, sumarem encara 2.200 milions d'habitants, l'equivalent a les poblacions actuals de la Xina i de l'Índia juntes. Però l'evolució demogràfica no és l'únic element que dóna complexitat al repte d'alimentar la població mundial: també hi influeixen els canvis que s'estan produint en la forma com s'alimenten les diferents societats, que en conjunt tendeixen cap a un augment de calories i proteïnes i el consum de més productes d'origen animal.

Tot plegat suposa una enorme pressió per a la superfície agrària del planeta, que no només s'utilitza per alimentar als éssers humans de forma directa (producció per consum humà) i indirecta (producció per animals) sinó també per produir agrocombustibles, una font d'energia que ha tingut una important expansió durant els últims anys. La superfície sòlida del planeta s'estima en 15.000 milions d'hectàrees, aproximadament la meitat de les quals (7.000 milions d'ha) són totalment inservibles per al cultiu ja que conformen els grans deserts freds i càlids. De la resta de la superfície sòlida, la Organització de les Nacions Unides per a l'Agricultura i l'Alimentació (FAO) estima que 4.400 milions d'hectàrees serien aptes pel conreu, de les quals la humanitat n'explota actualment uns 1.600 milions. Tot i que pugui semblar que queda encara molta terra disponible, s'ha de tenir en compte que les superfícies més idònies en termes de condicions climàtiques, relleu i qualitat dels sòls ja són en gran mesura ocupades. Per altra banda, posar en producció certes terres aptes per al conreu comportaria la destrucció no només d'uns sòls fràgils, sinó de gran part de la biodiversitat del planeta. De fet, segons estimacions de la FAO, un 20% de la superfície agrària actual ja són terres marginalment aptes per a la producció, amb baixos nivells de productivitat i un elevat risc d'esgotament i erosió.

El repte de comptabilitzar l'augment demogràfic i els canvis en les pautes dietètiques amb una superfície agrària limitada i escassa no és nou. Durant els anys posteriors a la 2a Guerra Mundial es va començar a desenvolupar una resposta per fer-hi front, l'anomenada "revolució verda", que va trobar espai per implementar-se principalment del Sud Global. La revolució verda es basava en l'aplicació de noves tècniques agràries i de selecció de llavors que permetessin un elevat increment de la producció per hectàrea. Els efectes –positius i negatius– d'aquest model de desenvolupament agrari són ben visibles en l'actualitat, i formen part de l'anomenat "tercer règim agroalimentari", corresponent a l'etapa de la globalització, caracteritzat per la implantació de tècniques d'intensificació de l'agricultura, la manipulació genètica de les llavors, el domini de gran part del sistema agrari (llavors, producció i circuits de comercialització) per part de corporacions agroindustrials, l'acaparament de terres (concentració de la propietat de la terra en poques mans, sovint estrangeres) amb finalitats especulatives o d'assegurar l'aprovisionament alimentari i l'apropiació dels recursos genètics agraris per part d'empreses transnacionals a través dels drets de propietat intel·lectual.

El conreu, la comercialització i l'ús de la soja, que és un producte clau del sistema agroalimentari global, és un cas molt il·lustratiu de les característiques del tercer règim agroalimentari. Encara que el seu origen es troba a l'Àsia, una part cada cop més important de la producció mundial es concentra a Amèrica. S'estimava que als anys 2013-2014 uns 113 milions d'hectàrees del planeta es dedicaven al conreu de la soja, amb una producció total de 270 milions de tones. Les necessitats són creixents i s'estima que el 2050 la producció s'haurà duplicat, arribant als 514 milions de tones anuals. La soja és un producte vegetal molt proteic i amb una completa varietat d'aminoàcids. Si bé es pot consumir de manera directa, la gran expansió del conreu de soja correspon sobretot a la seva demanda com a aliment per al bestiar, així com el seu ús per part de les indústries de transformació alimentària, on intervé en gran part dels processos productius. I a tot això, cal afegir encara que una part creixent de la soja produïda arreu del món és transgènica. El cas de la soja és especialment il·lustratiu de certes conseqüències negatives d'aquest model agroalimentari, com la desaparició de la petita agricultura camperola, l'elevat consum energètic que comporta, la degradació dels sòls a mitjà i llarg termini, la contaminació d'aigües i sòls o la pèrdua de biodiversitat genètica dels productes agraris.

Marc geogràfic

Mapa de la muntanya de Montjuïc i el Port de Barcelona (en taronja, el recorregut fet a la prova pilot).
Font: mapa topogràfic 1:50.000 de l'ICGC.

El **Port de Barcelona** és un port marítim, industrial, comercial i pesquer situat als peus de la muntanya de Montjuïc. Amb 1.080 ha de superfície terrestre i 22 km de molls i atracadors, és un dels principals ports de la Mediterrània, amb gran potencial de creixement, i resulta una infraestructura logística clau tant a nivell regional (70% de les exportacions de Catalunya) com estatal (20% del valor del comerç marítim espanyol) i

europèu (primer port en tràfic de creuers). Des del punt de vista alimentari, pel Port de Barcelona circulen anualment 8.250 milers de tonelades de productes alimentaris, sobretot fava de soja (1.290 milers de tonelades), pinso i forratges (1.210), olis i greixos (920), begues i alcohols (850), cereals i farines (630), tabac, cafè i cacau (570), fruites, verdures i llegums (440) i pesca congelada (430).

La **muntanya de Montjuïc** és un lloc molt interessant de cara a observar la immensitat i complexitat d'una infraestructura tan important, i facilita la visió directa (si bé des d'una certa distància) d'un espai que no és d'accés lliure. El **Mirador de l'Alcalde** (a la part NE de la muntanya, amb vistes al Port Vell i el centre històric de Barcelona) i el **Mirador del Migdia** (al sud, just sobre el cementiri de Montjuïc i amb vistes a la Zona Franca i el delta del Llobregat) estan connectats per un camí que voreja el Castell de Montjuïc per la part de mar, al límit del penyasegat, i que resulta un mirador excel·lent del Port. La passejada per aquest camí, d'uns 20 minuts a pas lent, permet observar la pràctica totalitat de la superfície del Port.

Es pot accedir fàcilment a la muntanya de Montjuïc des del barri del Poble Sec agafant el Funicular de Montjuïc (<https://www.tmb.cat/ca/sobre-tmb/transport-tmb/funicular-montjuic>) o bé des de la Barceloneta amb l'Aeri del Port (<http://www.telefericodebarcelona.com/ca/>). També hi arriben diverses línies de busos municipals.

Elements per al debat

- És possible alimentar la població mundial amb la superfície agrària disponible?
- Existeixen suficients aliments per a que pugui menjar la població actual (7.550 milions de persones) i futura (9.772 milions el 2050)?
- Quins són els costos reals de l'agricultura intensiva d'alt rendiment i especialització productiva? Estan incorporats aquests costos al preu final dels productes?
- Quin és el tipus de ciència i tecnologia que cal desenvolupar per assegurar la provisió d'aliments?
- Altres models agroalimentaris són possibles per assegurar la provisió d'aliments? És podria combinar de manera "equilibrada" la producció d'aliments i la protecció del medi ambient?

Prova pilot

Tipus d'activitat: dos blocs d'explicació i preguntes separats per una breu caminada conjunta

Durada: 1 h

Recorregut: des del Mirador de l'Alcalde fins al Mirador del Migdia

Descripció: l'activitat es va realitzar a partir de dos blocs d'explicacions. El primer, al l'inici del recorregut i amb vistes a la ciutat de Barcelona i el Port Vell, va servir per introduir els principals conceptes del bloc didàctic. A continuació es va fer un recorregut a peu d'uns 20 min per darrere del Castell de Montjuïc, amb vistes a la resta del Port, fins arribar al punt final, ja mirant cap al delta i la vall del Llobregat. En aquest darrer punt es va fer una segona explicació més detallada a partir d'un cas concret (la soja) i posant-la en relació amb les infraestructures observades. Aquesta segona explicació va anar acompanyada d'una ronda de preguntes més extensa.

Valoració: els alumnes van valorar positivament el recorregut i les explicacions però van tenir dificultats per entendre el vincle concret amb el que estaven veient; caldria potser fer una descripció més detallada de les diferents zones i infraestructures del Port. També van trobar que el temps disponible (1 h) era clarament insuficient per assimilar els continguts del bloc; caldria preveure-hi almenys 1 hora i mitja o, idealment, unes 2 hores.

Recursos i fonts d'informació

Llibres

DUCH, Gustavo (2010) *Lo que hay que tragar: Minenciclopedia de política y alimentación*. Barcelona: Libros del Lince.

MENZEL, Peter i D'ALUISIO, Faith (2005) *Hungry Planet: What the World Eats*. Napa, California (EEUU): Material World Books.

MONTAGUT, Xavier i DOGLIOTTI, Fabrizio (2006) *Alimentos globalizados: Soberanía alimentaria y comercio justo*. Barcelona: Icaria.

PATEL, Raj (2008) *Obesos y famélicos: El impacto de la globalización en el sistema alimentario mundial* [original en anglès: 2007]. Barcelona: Los Libros del Lince.

SHIVA, Vandana (2000) *Cosecha robada: El secuestro del suministro mundial de alimentos* [original en anglès]. Barcelona: Paidós.

Documentals i material audiovisual

RTVE (2009) *La guerra de la soja*. Disponible online a: [http://rtve.es/v/396881]

TELEVISIÓ DE CATALUNYA (2008) *Amb el menjar no s'hi juga*. Disponible online a: [http://www.tv3.cat/pprogrames/30minuts/30Seccio.jsp?seccio=reportatge&idint=1221]

Entrevista a Vandana Shiva sobre el control del mercat de llavors (2008). Disponible online a: [https://youtu.be/3Beqdeao-ZE]

Llocs web

ORGANITZACIÓ DE LES NACIONS UNIDES PER A L'ALIMENTACIÓ I L'AGRICULTURA (FAO) [www.fao.org/home/es]

VIA CAMPESINA: Moviment internacional de lluita pels drets dels petits agricultors i les agricultures tradicionals i agroecològiques [https://viacampesina.org/es/]

INICIATIVA ANDINO AMAZÓNICA PARA LA PREVENCIÓN DE LA BIOPIRATERÍA [www.biopirateria.org]

LAND MATRIX: Organització de lluita contra l'acapament de terres [www.landmatrix.org/en/]

GRAIN: Organització de suport als petits agricultors a nivell mundial [https://www.grain.org/es]

3.3. La distribució i la comercialització d'aliments

// Mercabarna

La distribució i la comercialització d'aliments conformen dues baules centrals del que anomenem cadena o circuit agroalimentari. Són tots els passos que tenen lloc des que els aliments són produïts (ja siguin frescos o processats) fins que arriben a la persona que els consumirà.

A escala de Barcelona –i fins i tot de Catalunya– Mercabarna és una peça clau de la distribució d'aliments. En aquest recinte de la Zona Franca que actua com a mercat central de fruites i verdures i de peix, entre d'altres, hi ha a diari un bullici d'intercanvis entre persones productores, intermediàries i compradores que després distribueixen el producte per les botigues i restaurants de la ciutat. Observar aquesta activitat ens porta a reconèixer la importància dels canals de distribució a l'hora de fixar el preu dels aliments i les condicions de vida dels productors. La visita a Mercabarna serveix també per establir comparacions amb sistemes alternatius de distribució, com els canals curts o la venda directa, i per valorar quin rol han de jugar les institucions públiques en el complex debat de la distribució i la comercialització alimentàries.

Continguts

- La importància dels circuits d'aprovisionament d'aliments en els sistemes agroalimentaris locals: importació/exportació, producció en proximitat, distribució al detall o a l'engròs...
- La distribució alimentària com a baula clau del sistema alimentari: qui la controla?, qui fixa els preus dels aliments?, com apropar la baula de la producció amb la del consum?
- El rol de Mercabarna com a empresa pública de distribució dels aliments: quin model alimentari promou?, quin paper poden jugar les institucions públiques en l'àmbit de la distribució?
- Els circuits curts de comercialització: criteris per a la definició, oportunitats i amenaces, potencial com a eina transformadora per promoure la sobirania alimentària

Introducció als continguts del bloc

La distribució i la comercialització d'aliments són dues baules cabdals de qualsevol sistema alimentari. Comprenen tots els processos que tenen lloc des que un producte és collit (si és fresc) o elaborat (si és processat) fins que arriba al consumidor final (ja siguin persones a títol individual o serveis de restauració col·lectiva, com restaurants, menjadors d'escoles i hospitals, etc.).

A nivell local, la peça més important per entendre com funciona l'aprovisionament d'aliments de Barcelona és Mercabarna. Es tracta d'una societat anònima mercantil creada el 1967 com a reguladora del mercat majorista d'aliments de la ciutat (fins llavors al Mercat del Born, al barri de la Ribera). La propietat d'aquesta empresa pública és en un 51% de Barcelona Serveis Municipals (B:SM, empresa de la qual l'Ajuntament de Barcelona és l'únic accionista), en un 37% MERCASA (empresa nacional de mercats) i el Consell Comarcal del Barcelonès en un 12%. Mercabarna està situada al polígon industrial de la Zona Franca, al delta del Llobregat i a tocar del Port de Barcelona.

Des de la seva creació a l'actualitat el paper de Mercabarna, com a majorista d'aliments, ha canviat substancialment. Si bé en els inicis Mercabarna era un nexa de distribució d'aliments produïts i consumits localment, de manera progressiva s'ha anat convertint en un centre logístic de distribució alimentària per la Regió Mediterrània. Si ens fixem en l'evolució de la tipologia de compradors ens trobem en una situació semblant. Si bé als anys 70 els productes que arribaven eren majoritàriament per al consum dels habitants de Barcelona i la seva àrea metropolitana, avui dia proveeix a més de 10 milions de consumidors, que traspassen les fronteres de Catalunya. A més de concentrar els mercats majoristes de la ciutat de Barcelona, els productes de Mercabarna arriben a tot l'Estat Espanyol i a nombrosos països del món, però el seu àmbit d'influència més immediat és Catalunya, el nord del País Valencià, Aragó, les Illes Balears, Andorra, el sud de França i el nord d'Itàlia. Amb aquesta orientació, i de forma semblant a com passa amb les cadenes de valor de les grans superfícies comercials, Mercabarna està donant un paper molt important a la distribució d'aliments i la seva capacitat de logística, deixant al marge el paper dels i les pageses del territori agrícola periurbà de Barcelona i sense prioritzar la valorització de la producció local, de temporada i a petita escala.

La lògica de treball de Mercabarna és un exemple clar del model de gran distribució d'aliments, al qual pot contraposar-se una logística diferent, la dels circuits curts de comercialització, que respon a unes altres prioritats i genera també efectes molt diferents. Per circuits curts de comercialització (CCC) s'entenen aquelles formes de circulació agroalimentària que es caracteritzen per la presència d'un sol intermediari, com a màxim, entre el producte final i el consumidor. Ara bé, atès que aquesta definició pot generar confusió i que el canal agroindustrial de distribució pot complir aquest criteri, també cal incloure-hi consideracions sobre els espais comercials on la producció i el consum tenen un alt poder de decisió respecte a què i com es produeix. El concepte de canal curt, per tant, té un fort component polític, ja que aborda el compromís i les relacions entre les persones, el coneixement mutu i la responsabilitat compartida, més enllà del nombre d'esglaons que tingui la cadena de distribució.

Marc geogràfic

Plànol del recinte de Mercabarna (en taronja, el recorregut fet a la prova pilot).

Font: Mercabarna [<https://www.mercabarna.es/>].

Mercabarna és un important nucli d'activitat econòmica situat al polígon industrial de la Zona Franca, a tocar del riu Llobregat i sobre el terreny del seu delta. El seu recinte principal ocupa un espai de 90 hectàrees que allotgen més de 700 empreses d'elaboració, distribució, importació i exportació de productes frescos i congelats. El seu volum de distribució és de més de 2 milions de tones d'aliments anuals. Les naus i edificis estan estructurades en diverses zones: el **Mercat Central de Fruites i Hortalisses**, el **Mercat Central del Peix**, l'**Escorxador de Barcelona** i la **Zona d'Activitats Complementàries**.

L'accés a Mercabarna està limitat a persones que hi desenvolupen una activitat comercial professional, però també s'ofereixen visites guiades a professionals i estudiants del sector agroalimentari i institucions interessades en conèixer el seu funcionament. Aquest servei cal sol·licitar-se prèviament a visites@mercabarna.cat o el telèfon 93 556 30 00.

L'accés a Mercabarna amb transport públic pot fer-se en metro (L9 sud, parada Mercabarna) o amb autobús (línies 109, 21 i N1).

Elements per al debat

- Quin és l'origen dels aliments que es comercialitzen a Mercabarna? Quin és l'origen dels aliments que es consumeixen a Barcelona?
- El paper primordial dels pagesos i les pageses en tant que productors d'aliments està invisibilitzat? Quin paper hi ha tingut Mercabarna?
- Les estructures i lògiques de treball de Barcelona promouen de manera activa la producció local i de proximitat? Què es fa –o s'haurien de fer– per tal d'aconseguir-ho?
- Quina relació hi ha entre les idees de competitivitat, eficiència i demanda i el procés de desacoplament entre la producció i el consum d'aliments?
- Quin paper juguen estructures com Mercabarna en les dinàmiques internes de la cadena agroalimentària i, concretament, la creixent importància i control de la baula de la distribució?
- Quina és l'estratègia a implementar per garantir la distribució i la comercialització d'aliments a grans ciutats, com Barcelona, tot respectant els criteris d'un sistema alimentari sostenible i els valors que es defensen des de posicions com la de la sobirania alimentària?

Prova pilot

Tipus d'activitat: visita guiada a Mercabarna i ronda de preguntes i debat

Durada: 2 h

Recorregut: per dins de Mercabarna (edifici central i pavellons G i C del Mercat Central de Fruites i Verdures)

Descripció: l'activitat es va realitzar en dues parts. En primer lloc, el grup va realitzar una visita guiada al recinte de Mercabarna, conduïda per tècnics de l'empresa, en la qual es va fer una explicació del recinte a partir d'una maqueta, la projecció del vídeo institucional i un recorregut per dos pavellons del Mercat Central de Fruites i Hortalisses. En segon lloc, ja fora de Mercabarna, es va fer un debat entre els assistents a partir de diverses qüestions que s'havien observat prèviament.

Valoració: els alumnes van valorar positivament la visita i el debat posterior, apuntant que la visita "oficial" era molt interessant però que també veien necessari complementar-la amb una visió externa i més crítica sobre el paper de Mercabarna. Pel que fa a l'hora de la visita, cal tenir en compte que a primera hora del matí és quan hi ha major activitat al Mercat Central de Fruites i Verdures, i que a partir de migdia gairebé ja no s'hi observa activitat. Pel que fa al Mercat Central del Peix, el seu horari d'obertura és nocturn, cosa que dificulta la seva visita.

Recursos i fonts d'informació

Estudis, informes i documents de treball

VARGAS, Mónica i CHANTRY, Olivier (2014) *La ruta del tomate: Herramientas de reflexión hacia una nueva cultura del consumo urbano*. Observatori del Deute en la Globalització. Disponible online a:
[<https://ddd.uab.cat/record/183084>]

SOLER NOVÀS, Carles (2013) *Mercats municipals: Una eina de potenciació del camp?* Revista Soberanía Alimentaria. Disponible online a:
[<https://ddd.uab.cat/record/174201>]

Documentals i material audiovisual

ORIOLA, Jordi i SOLDEVILA, Anna (2015) *La ruta del tomàquet*. Observatori del Deute en la Globalització (ODG) i Revista Soberanía Alimentaria. Disponible online a:
[<https://youtu.be/DyQGwKcom8>]

Llocs web

MERCABARNA
[www.mercabarna.es]

3.4. L'agricultura periurbana

// Parc Agrari del Baix Llobregat

La producció d'aliments requereix d'espai agrícola, la major part del qual es troba en territoris rurals. Tanmateix, l'entorn de les grans ciutats també ofereix sovint possibilitats per conrear aliments, sobretot hortalisses: és el que es coneix com a agricultura periurbana.

Al delta i la vall baixa del riu Llobregat, a tocar de Barcelona, s'hi troba un espai productiu molt singular: el Parc Agrari del Baix Llobregat. Amb 3.300 hectàrees d'extensió i elements de protecció i gestió propis, el Parc Agrari és el màxim exponent de l'agricultura periurbana de la ciutat, i és també un espai idoni des d'on analitzar qüestions com la importància del producte local, la multifuncionalitat de l'agricultura o el rol de les institucions públiques en la regulació i l'impuls de la producció agrícola.

Continguts

- La producció periurbana d'aliments: reptes, oportunitats i el cas de Barcelona
- Les finalitats de la producció: mercat, autoconsum, oci...
- Diferències entre models productius: convencional i agroecològic
- La dimensió social de la producció d'aliments: impacte en els territoris rurals, model de pagesia, estructures socials i familiars...
- Instruments d'incidència territorial i econòmica (certificacions, Parc Agrari, campanyes de promoció...) i canals de distribució alternatius (venda directa, mercats de pagès, mercats municipals...)

Introducció als continguts del bloc

La zona agrícola que envolta Barcelona, el Parc Agrari del Baix Llobregat, és un espai agrícola d'un alt valor productiu, ecològic i social, que esdevé un espai estratègic a mantenir. No està, però, exempt de fortes pressions. En l'actual sistema agroalimentari metropolità (i català), basat gairebé exclusivament en la importació de recursos per satisfer les seves necessitats bàsiques diàries, el reconeixement de la necessitat de mantenir i augmentar la producció local d'aliments pot contribuir a la preservació d'aquests sistemes agraris, i en conseqüència, a sostenir la funció econòmica, ambiental i sociocultural intrínseca als paisatges agraris productius tradicionalment lligats a la ciutat.

En aquest sentit és important conèixer el paper de la pagesia en el manteniment dels espais agrícoles periurbans, així com els reptes amb els que es troben, tant els propis de la globalització del sistema alimentari (competitivitat, manca de control del preu o manca de relleu generacional, entre d'altres) com els derivats de la seva ubicació a prop de les zones urbanes (pressió i especulació urbanística o competència pels recursos hídrics). Igual de necessari és entendre les oportunitats que ofereixen: transició socioecològica de la mà de la interacció urbana-rural, economia circular (aigua, residus), proximitat a mà d'obra, proximitat al consumidor... En els darrers anys s'ha demostrat un interès creixent de la població pel fet alimentari, de la quantitat per sobre de la qualitat i de la necessitat de disminuir la petjada ecològica del sistema agroalimentari. En aquest sentit, la proximitat del consumidor i del productor en els espais metropolitans també pot esdevenir una oportunitat en el marc d'una política alimentària basada en els principis de la sobirania alimentària.

Els pagesos, però, no són els únics productors d'aliments a les zones periurbanes i urbanes. L'agricultura professional conviu amb un altre tipus d'agricultors: els hortolans no professionals que conreen diferents espais amb finalitats d'autoconsum. Entre aquests espais productius, trobem els horts de promoció municipal, els horts comunitaris, els horts que s'ubiquen a jardins privats i, finalment, els horts en precari (també anomenats marginals, familiars o lúdics, i que són els més nombrosos). Aquest últim tipus correspon a terrenys autogestionats de dimensions reduïdes dedicats al conreu de fruites i verdures, d'aparició espontània i majoritàriament no regulada. Aquestes formes de producció, on el component d'oci també és important, han augmentat tant en superfície com en nombre d'hortolans. Precisament l'augment dels horts en precari dins dels límits del Parc Agrari està creant conflictes entre productors professionals i hortolans degut a l'augment del preu del sòl agrícola derivat de la subparcel·lació i l'arrendament d'aquests espais. Tot i els conflictes, l'augment de la presència de l'agricultura d'autoconsum demostra una necessitat de la població de conrear les seves fruites i verdures i de mantenir un vincle amb la terra –en molts dels casos, mantenint un lligam amb un passat rural. A més, aquests hortolans juguen un paper important en el manteniment de la cultura agrària (coneixement de pràctiques agrícoles, manteniment de llavors tradicionals, etc.) i del patrimoni agrari en els espais periurbans.

Marc geogràfic

Mapa del Parc Agrari del Baix Llobregat (delimitat en verd) sobre la vall baixa i delta del Llobregat (en taronja Can Comas, l'espai visitat a la prova pilot).

Font: Parc Agrari del Baix Llobregat.

El **Parc Agrari del Baix Llobregat** ocupa unes 3.300 ha del delta i de la vall baixa del riu Llobregat, al sud-oest de la ciutat de Barcelona. El territori del Parc està delimitat pel seu Pla especial i forma part de 14 municipis: Castelldefels, Cornellà de Llobregat, Gavà, l'Hospitalet de Llobregat, Molins de Rei, Pallejà, el Prat de Llobregat, Sant Boi de Llobregat, Sant Feliu de Llobregat, Sant Joan Despí, Sant Vicenç dels Horts, Santa Coloma de Cervelló i Viladecans.

La major part del territori del Parc està conformat per terrenys agrícoles de titularitat privada. La seu del Parc Agrari és la **masia de Can Comas**, al terme municipal del Prat de Llobregat, i és lloc idoni des d'on conèixer i accedir a aquest singular espai. És el Centre d'Informació i Gestió del Parc i allotja també les oficines del Consorci del Parc Agrari, el seu òrgan gestor.

Es pot accedir a Can Comas en vehicle privat (Camí de la ribera s/n, 08820 el Prat de Llobregat) o bé a peu des de Cornellà de Llobregat, on hi ha diverses opcions de transport públic. Per més informació sobre l'espai, es pot consultar el lloc web del Parc (<https://parcs.diba.cat/web/baixllobregat>) o bé contactar-hi a parcagrari@diba.cat / 933 788 190.

Elements per al debat

- L'agricultura comercial en l'àmbit metropolità de Barcelona: quins reptes i oportunitats planteja des del punt de vista de la pagesia?
- L'agricultura d'autoconsum: a quines motivacions respon, quins beneficis i riscos suposa?
- El Parc Agrari com a 'museu agrícola' o com a espai econòmic productiu?
- Cap a una transició socioecològica: a què respon i com es pot canviar el discurs antiecològic dels productors i productores convencionals?
- La multifuncionalitat de les diferents tipologies d'agricultura urbana i periurbana: visions, actituds i conflictes.
- La producció de proximitat per disminuir la petjada ecològica de l'actual sistema agroalimentari: economia circular (costos de transport, regeneració d'aigües residuals per aigües de reg, utilització de residus municipals orgànics com a fertilitzant, etc.).
- La relació consumidor-productor en l'actual sistema agroalimentari: oportunitats i dificultats.

Prova pilot

Tipus d'activitat: visita a Can Comas amb explicació del Parc Agrari i debat en grup

Durada: 1 h

Recorregut: només a Can Comas

Descripció: l'activitat va començar amb una visita a la masia de Can Comas, la seu del Parc Agrari. Concretament, es va pujar al terrat de l'edifici, que ofereix una perspectiva molt bona del Parc, i es va fer una explicació breu de l'entorn per part de personal del propi Parc. En segon lloc, es va fer una explicació més genèrica sobre el fenomen de l'agricultura periurbana des dels entorns de Can Comas, on hi ha nombrosos camps de conreu.

Valoració: els alumnes van valorar positivament haver sortit de la ciutat i apropar-se a la realitat productiva, però va haver-hi una queixa generalitzada: no haver tingut oportunitat de parlar amb cap pagès (tot i trobar-nos al Parc Agrari). En relació a aquest punt, que es va descartar de la prova pilot per manca de temps, és en efecte una mancança important que caldria reparar en properes sortides; tant el Parc Agrari com Unió de Pagesos són interlocutors disposats a facilitar la presa de contacte amb un productor de la zona. A més a més, i també per manca de temps (1 hora és clarament no suficient), no es va fer cap recorregut pels entorns de Can Comas, tot i que hagués sigut senzill i molt enriquidor.

Recursos i fonts d'informació

Estudis, informes i documents de treball

DOMENE, Elena; GARCIA, Marta i MARULL, Joan (2016) *Agricultura urbana i periurbana a l'àmbit metropolità de Barcelona: beneficis econòmics, socials i ambientals*. Cerdanyola del Vallès: Institut d'Estudis Regionals i Metropolitans de Barcelona (IERMB). Disponible online a: [<https://iermb.uab.cat/ca/iermb/estudi/agricultura-urbana-i-periurbana-a-lambit-metropolita-de-barcelona-beneficis-economic-socials-i-ambientals/>]

LLAURANT BARCELONA (2016) *Mesures per construir sobirania alimentària a Barcelona: Recull de propostes per al desenvolupament de polítiques municipals*. Edició digital. Disponible online a: [<https://ddd.uab.cat/record/177376>]

Documentals i material audiovisual

VENTURA, Pere Joan (2012) *Plou i fa sol*. Disponible online a: [<http://www.ccma.cat/tv3/alcarta/el-documental/plou-i-fa-sol/video/4614771/>]

FERNÁNDEZ, Isabel (2015) *El pati del darrere*. Disponible online a: [<http://www.ccma.cat/tv3/alcarta/sense-ficció/el-pati-del-darrere/video/5567858/>]

SORONELLAS, Montserrat i CASAL, Gemma (2014) *Pràctiques i estratègies de la pagesia a Catalunya: Trajectòries i plantejaments de futur*. Entrepobles. Disponible online a: [https://entrepoblespenedes.files.wordpress.com/2015/01/informe_pagesia.pdf]

VARGAS, Mónica i CHANTRY, Olivier (2014) *La ruta del tomate: Herramientas de reflexión hacia una nueva cultura del consumo urbano*. Observatori del Deute en la Globalització. Disponible online a: [<https://ddd.uab.cat/record/183084>]

ORIOLA, Jordi i SOLDEVILA, Anna (2015) *La ruta del tomàquet*. Observatori del Deute en la Globalització (ODG) i Revista Soberanía Alimentaria. Disponible online a: [<https://youtu.be/DyQGwKAcom8>]

3.5. Les alternatives comunitàries

// Barri de Sants

Tradicionalment l'alimentació ha sigut un vincle entre la ciutat i el camp, però el sistema agroalimentari global ha destruït aquests ponts provocant, entre d'altres, una pèrdua de control sobre el tipus d'alimentació que tenim o una profunda desconexió de les condicions tècniques i socials que envolten l'agricultura. Davant d'aquesta situació, existeixen nombroses alternatives de matriu urbana que lluiten des de l'activisme i la quotidianitat per transformar el model alimentari col·lectiu.

El barri de Sants, una de les zones de Barcelona amb major dinamisme associatiu i comunitari, és també punta de llança de l'activisme alimentari. Passejar pels seus carrers pot ajudar a entendre de primera mà els objectius i el funcionament de projectes tan diversos com els grups i les cooperatives de consum, els horts urbans o les xarxes d'aliments. Projectes, tots ells, que incideixen en l'esfera alimentària des d'una visió col·lectiva i transformadora, amb la voluntat de repolititzar l'alimentació i transitar cap a models més justos i sostenibles.

Continguts

- La vessant reivindicativa de l'alimentació: democràcia, comunitat, transformació social, empoderament veïnal...
- El cas dels horts comunitaris
- El cas de les cooperatives de consum
- El cas de les xarxes d'aliments
- El debat entre la responsabilitat individual (de consumidor) i la dimensió col·lectiva en l'alimentació

Introducció als continguts del bloc

El món urbà està profundament afectat per l'expansió del model alimentari hegemònic. L'alimentació ha estat tradicionalment un vincle entre la ciutat i el camp, però el tipus de consum dominant destrueix aquesta connexió i transforma l'alimentació en una mercaderia deshumanitzada i desterritorialitzada. Davant d'aquest procés, són moltes les iniciatives comunitàries que sota el prisma de la sobirania alimentària oposen resistència i ofereixen alternatives en una lluita social que es dona tant en entorns rurals com, també, des de les ciutats.

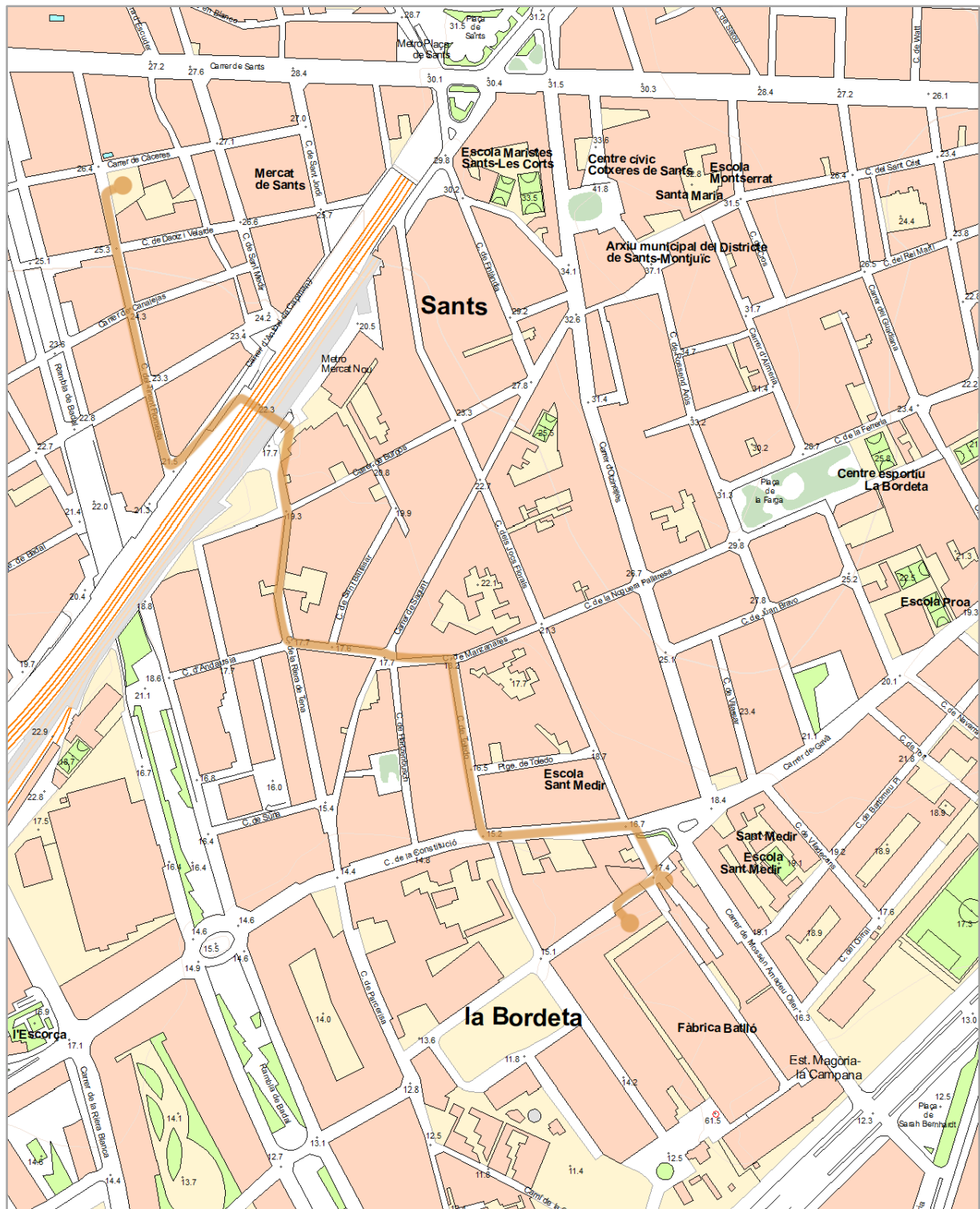
Un dels principals impactes de l'actual sistema alimentari en àrees urbanes és el gairebé nul control democràtic que els ciutadans i les ciutadanes tenen sobre la seva alimentació, ja que la distribució i la comercialització dels aliments estan controlades en la seva majoria per grans empreses. Durant les últimes dècades han sorgit diferents respostes ciutadanes que pretenen recuperar el control popular de l'alimentació i crear nous vincles amb els productors del territori proper. Són iniciatives que polititzen l'alimentació a múltiples nivells. En aquest context han aparegut associacions de consumidors, conegudes com a grups de consum, que tenen per objectiu adquirir productes justos social i ambientalment, des de l'auto-organització, al mateix temps que es recolza a productors que opten per un model agroecològic. Els grups de consum, amb forta implantació a Barcelona, són realitats molt diverses que opten per uns o altres models de funcionament.

Un altre dels resultats del model alimentari dominant és la desaparició de la cultura agroalimentària a les ciutats. La producció de menjar resulta una realitat allunyada per als 'urbanites' que desconeixen tant els aspectes tècnics com les estructures socials que embolcallen l'agricultura. Els horts urbans són un tipus d'iniciativa comunitària que pretén posar fre a aquest procés i posar en valor la producció d'aliments. Com passa amb els grups de consum, els horts comunitaris abunden a Barcelona, com nombrosos són també els beneficis ecològics, socials i culturals que suposa la creació d'aquestes iniciatives.

Un últim exemple de projecte veïnal en aquest mateix sentit serien les xarxes d'aliments. Es tracta de grups de veïns organitzats que recullen aliments descartats dels comerços del barri –productes que per haver arribat a la seva data de consum preferent ja no poden ser venuts, i que les xarxes d'aliments recuperen per assegurar-ne el seu ús. Aquests col·lectius denuncien el malbaratament alimentari i tracten de minimitzar-lo de manera col·lectiva i evitant les lògiques assistencialistes.

El barri de Sants, Barcelona, és una de les zones de la ciutat amb major tradició d'acció comunitària, on poden observar-se nombrosos exemples dels col·lectius descrits.

Marc geogràfic

Mapa de la zona sud-oest del barri de Sants (en taronja, el recorregut fet a la prova pilot).

Font: Base topogràfica 1:5.000 de l'ICGC.

El **barri de Sants**, al sud-oest del municipi, és un antic nucli de població adherit ara a Barcelona en el marc del districte administratiu de Sants-Montjuic. Es tracta d'una zona de la ciutat amb una llarga tradició d'auto-organització veïnal i cooperativa, on hi ha nombrosos projectes i col·lectius amb voluntat de transformació social.

A la part sud del barri, per sota del Carrer de Sants, es pot trobar en ben poca distància una interessant diversitat de projectes que tenen a veure amb l'alimentació. Per una banda, L'Horta Alliberada, al costat del Mercat de Sants, és un exemple molt exitós d'hort comunitari. Iniciat l'any 2016 a partir de l'okupació d'un solar en desús i en procés de degradació, propietat inicialment d'una companyia immobiliària, el projecte aglutina una gran acceptació veïnal i compta amb un col·lectiu habitual intergeneracional i nombrós. Uns carrers més enllà s'hi troba Can Batlló, un antic recinte industrial gestionat ara col·lectivament després d'una llarga reivindicació veïnal. Can Batlló acull, entre d'altres projectes, **La Garrofera**, un grup de consum alimentari, i la **Xarxa d'Aliments de Sants**.

El barri de Sants està ben comunicat amb transport públic amb la resta de la ciutat. Per arribar a la zona descrita, resulten especialment útils les parades de metro de Plaça de Sants (L1/L5) i Mercat Nou (L1) i la parada de FGC de Magòria-La Campana.

Elements per al debat

- Els horts urbans com a espais de creació de comunitat, refugi i resistències: quin és el valor d'aquests elements?
- L'organització de base com a alternativa al model de producció i consum hegemònic: possibilitats de transformació, dificultats, mancances...
- Diferències entre els models de grups de consum: què aporta cada tipus?, quines possibilitats d'escalabilitat i replicabilitat té cadascun?, poden estendre's a tota la societat?
- El problema del malbaratament alimentari: quines lògiques porten a aquesta irracionalitat?, és inevitable aquesta pèrdua de recursos?
- Experiències del passat: què es pot aprendre dels grups de consum barcelonins de principis del segle XX?

Prova pilot

Tipus d'activitat: visita a tres projectes comunitaris, amb explicació i debat a cada un

Durada: 1 h 30 min

Recorregut: des del costat del Mercat de Sants (L'Horta Alliberada) fins al recinte de Can Batlló

Descripció: l'activitat es va centrar en la visita als 3 projectes concrets (L'Horta Alliberada, La Garrofera i la Xarxa d'Aliments). A cada lloc, un membre dels col·lectius que l'impulsava va fer una explicació marc del projecte i va obrir una ronda de preguntes i debat amb el grup. El recorregut entre projecte i projecte es va fer a peu, a través del barri.

Valoració: els alumnes van valorar positivament el recorregut, les explicacions i el fet de veure diversos projectes diferents. Es va valorar positivament, també, fer-ho al final del dia, després de tenir una comprensió una mica global de les diferents parts del sistema agroalimentari i de les qüestions en què aquests projectes pretenen incidir. Can Batlló és un bon espai per finalitzar el bloc (i el conjunt d'una sortida), ja que ofereix diferents espais per realitzar-hi activitats i és, en si mateix, un projecte comunitari de gran interès i dinamisme.

Recursos i fonts d'informació

Llibres

ANGUELOVSKI, Isabelle (2014) *Neighborhood as Refuge: Community reconstruction, place remaking, and environmental justice in the city*. The MIT Press.

MORÁN, Nerea i FERNÁNDEZ CASADEVANTE KOIS, José Luis (2015) *Raíces en el asfalto: Pasado, presente y futuro de la agricultura urbana*. Libros en Acción.

Premsa

EL PERIÓDICO. 12/07/2016. *Cultivo comunitario en Sants*. Patricia Barajas. Disponible online a: [<https://www.elperiodico.com/es/barcelona/20160711/cultivo-comunitario-en-sants-5260841>]

ELDIARIO.ES. 29/12/2016. *Tomates contra la especulación: vecinos de Sants recuperan un huerto para el barrio*. Yeray S. Iborra. Disponible online a: [https://www.eldiario.es/catalunya/barcelona/Huertos-urbanos_0_593540966.html].

CRÓNICA GLOBAL. 29/01/2017. *Los Mossos pierden la batalla contra las 'lechugas okupas'*. Margalida Vidal. Disponible online a: [https://cronicaglobal.elespanol.com/vida/mossos-pierden-batalla-contra-lechugas-okupas_67196_102.html]

Un projecte de:

Amb el suport de:

Amb la col·laboració de:

Més informació a:

**UNIVERSIDADES
DE LA TIERRA**

www.universidadesdelatierra.org